

af verden i sin bestræbelse på at tydeliggøre påvirkning fra London. Som Mentz skriver (s. 153), var London »the warehouse of the world« i det 18. århundrede, men det skyldtes netop de store handelssystemer, som strakte sig over flere kontinenter end det europæiske og det indiske. Forbindelser til Amerika og andre områder i Asien omtales adskillige steder, men et »atlantisk« – eller måske endnu bedre »globalt« – perspektiv kunne efter min mening godt have haft lidt større indflydelse på Mentz's spørgsmål.

En kollektiv biografi om de centrale handelsfolk, som optræder i *The English Gentleman Merchant at Work*, kunne være spændende at læse. Bogen indeholder mængder af henvisninger til historier om det sociale og kulturelle liv blandt engelske købmænd i Madras og vækker megen nysgerrighed. Det lader til, at de private breve og beretninger giver mulighed for at komme temmelig tæt på deres personlige handel. Hvem er f.eks. Cathrine Nicks, som optræder igen og igen som handlende i Madras, og kunne en kvinde godt være engelsk gentleman-købmand? Hvilken plads havde de diamanthandlende jødiske købmænd i den engelske diaspora? Eller bredere formuleret: hvad kunne et tættere blik på nogle af de mange spændende købmænd (Thomas Pitt, Cathrine Nicks, Elihu Yale m.fl.) fortælle om »the English Gentleman Merchant at Work«? En sådan kollektiv biografi vil måske vise, at forbindelserne gik mange veje, og at der var flere måder at være engelsk handelsmand på. Mens det stadig er moderne at skrive »atlantiske« historier om missionærer, slavehandlere og andre, der rejste rundt ad globale handelsveje i det 18. århundrede, er der helt sikkert også et marked for sådan en historie.<sup>1</sup>

Pernille Ipsen

KEKKE STADIN: *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Nordic Academic Press, Lund 2004. 366s.

Både som lärare och forskare har jag länge saknat en systematisk studie av könskategoriernas status i de tidigmoderna samhällsideologierna, därför är det med höga förväntningar som jag öppnar Kekke Stadin's eleganta bok om genuskonstruktioner i stormaktstidens svenska ståndssamhälle.

Likt många av sina svenska kollegor väljer Stadin, som till vardags arbetar som lektor i historia vid Södertörns högskola, att framhäva statsbildningens betydelse för periodens normer och föreställningsvärldar. Ett av framställningens nyckelord är »legitimering« och föremålet för denna legitimering är den svenska 1600-talsstatens alltmer omfattande maktanspråk. Processens ideologiska ramverk utgjordes i huvudsak av den lutherska treståndsläran och det parallella ståndstänkande som kopplades till de fyra riksdagsstånderna. Det är i skuggan av dessa överlappande ståndsideologier som Stadin söker insikt i periodens genuskonstruktioner.

Bland de teoretiska utgångspunkterna intar Robert Connells »hegemoniska maskulinitet« en central position. Fokus vilar på de ideala formerna – på mans- och kvinnoideal, men Stadin framhåller vikten av att länka samman det hegemoniskt-normativa med de historiska aktörerna. Härtill söker hon hjälp i Joan Wallach Scotts skrifter om genus som analytisk kategori. Stadin utarbetar en

<sup>1</sup> Se f.eks.: Randy Sparks: *The two Princes of Calabar. An Eighteenth-Century Atlantic Odyssey* (Harvard University Press 2004), Jon Sensbach: *Rebecca's Revival. Creating Black Christianity in the Atlantic World* (Harvard University Press 2005).

analysmodell som följer konstitueringen av genus på tre samhällsnivåer: den normativa, den institutionella och den subjektivt-individuella. Följaktligen är det ett brett och tämligen mångfacetterat källmaterial som nyttjas i studien. Den lutherska Hustavlan fungerar som normanalysens startpunkt, medan riksdagsprotokoll och skråordningar är exempel på ingångar till den institutionella samhällsnivån. De individuella tolkningarna, slutligen, fångar hon genom exempelvis dagböcker, brev och likpredikningar.

Förutom genus och ståndsideologier handlar boken om makt – om den manligt kodade samhällsmakten; dess praktik och morfologi. Stadin lyfter fram det hierarkiska förhållandet mellan mannen och kvinnan som den allra mest grundläggande maktrelationen i det tidigmoderna samhället. Synen på »det goda äktenskapet« ägnas sålunda särskild uppmärksamhet boken igenom, och detta är naturligtvis en klok prioritering. I Hustavlans värld var äktenskapet både ett kristet idealtillstånd och en grundförutsättning för att erhålla ställningen som fullvärdig samhällsmedlem. Det ogifta ståndet föreställdes som en övergångsperiod och drog den ut på tiden förvredts tillståndet till en anomali. Att som ogift inneha någon form av ledarposition var i längden omöjligt, även om man tillhörde mankön.

En av studiens förtjänster är att diskrepanserna och avvikelserna får nästan lika mycket uppmärksamhet som själva ordningen. På både det institutionella och individuella planet komplicerades Hustavlans stränga ordning av faktorer som ålder, civilstånd och förståndsmässiga gåvor. Och den lutherska hustrun hade faktiskt en överordnad position i egenskap av matmoder. I förhållande till alla husets medlemmar utom maken utgjorde hon överhet och »herre«.

En annan omständighet som störde ordningen var de ständiga krigen. Mansunderskottet var ett kroniskt problem under den svenska stormaktstiden och riket karaktäriserades med jämna mellanrum som ett knektänkornas land. Änkor och krigarhustrur med bortavarande makar styrde gårdar och lantegendomar, både inom den adliga officerseliten och den bondska soldatbasen. Och som utländska resenärer tyckte om att påpeka dominerades det offentliga transportsystemet – hästskjutsarna – av unga kvinnliga »körkarlar«.

Genom att hålla fast vid periodens ståndindelning påvisar Stadin det komplexa och inte sällan motsägelsefulla i konstruktionen av manligt och kvinnligt. Hushållsståndets ideala former var visserligen gemensamma för alla – kung som bonde, men vid sidan av dessa rymde vart och ett av de fyra samhällsständerna sina egna normer och komplicerande faktorer.

För adelns mansideal innebar 1600-talet en allt starkare statsanknytning: stormaktstidens adelsman var framförallt en man i statens tjänst. Jämsides ståndets traditionella krigarideal växte det fram ett civilt ämbetsmannaideal där utbildning, kultivering och stoisk självkontroll stod i centrum. Officersbanan förblev dock den viktigaste karriärvägen för rikets adelsmän, men de martialiska idealen överlappade alltmer med den civila ämbetsmannens manlighet – trohet, mod och offervilja på slagfältet skulle kombineras med boklig bildning och kulturella intressen.

Också för adelskvinnorna innebar statsbildningen nya förutsättningar. Mäns frånvaro – deras harvande i statliga ämbetsverk och på fjärran slagfält – gav husfruarna ett allt större ansvar för godsdriften. Och ståndets frammarsch i statsförvaltningen innebar till en början att adelshustrun fick en viktig uppgift som förste övervakare av makens »egenintressen«. Själv skulle ämbetsmannen enbart agera utifrån statens intressen. Men den tilltagande professionaliseringen av statens förvaltningsorgan ändrade kvinnornas villkor. Åtskillnaden mellan

person och ämbete gjorde ämbetsverken till en exklusivt manlig värld och då ämbetsmannaaadeln förlorade sin godsanknytning blev kvinnan beroende av makens penninginkomst. Adelskvinnans auktoritet som matmoder minskade och hennes identitet kopplades i allt högre utsträckning till det privata, moderliga och passiva.

Nästa stånd på samhällsstegen var prästerna. Stadin framhäver reformationen som en sexuell revolution och visar hur det lutherska prästerskapet utmejslade sin manlighet i motsättning till den katolska kyrkans asexuella prästidentitet. Den äktenskapsbejakande prästmanligheten vann tidigt fotfäste i Sverige – Olaus Petri gifte sig samma år som Martin Luther (1525) – och vid ingången till 1600-talet var äktenskapet obligatoriskt för en klerikal karriär. Den lutherska prästrollen var inte bara lärd och uppfostrande, den var sexuellt laddad – både prästhustrun och de stora barnflockarna var väsentliga komponenter i prästerskapets mansideal. Däremot var det svårt att inpassa de själavårdande funktionerna, exempelvis empatin och trösten, som associerades med det papistiska prästerskapet och således förlänades ett stänk av omanlighet. Därför blev »den tröstande prästhustrun« en viktig del av det prästerliga ämbetet. Kvinnorna gjordes delaktiga i ståndets officiella plikter och det lutherska prästparet framstår som ett tydligt komplementärt könsideal i det tidigmoderna samhället.

Efter prästerna avhandlas det komplexa borgarståndet. Bland mycket annat presenteras vi för hantverkarnas skråbaserade könsordning. Stadin framhåller det kollektiva draget i hantverkarnas mansidentitet, men uppmärksammar också den inneboende konflikten mellan gesälltidens utlevande, antipatriarkala former och det skötsamt ansvarstagande mansideal som följde med mästartiteln. En viktig grupp i framställningen är handelsmännen, som under loppet av stormaktstiden fick en avsevärt starkare ställning i det svenska samhället. Det växte fram en typ av handelsman: den vinstdrivne entreprenören.

Entreprenörens verksamhet var inte bunden till hushållet – den nya handeln var internationell och storskalig. Detta innebar en marginalisering av handelsmannahustrun. De småhandlande borgarhustrurna var aktivt engagerade i männens affärer, trots de formella hindren mot kvinnlig handel, men inom det högre borgerskapet började hustrurollen frikopplas från hushållets försörjning. Likt ämbetsmannahustrun blev hon alltmer beroende av makens inkomst och renderades gradvis en passiv samhällsfunktion – som äktenskapsstrategisk förmedlare av ekonomiska tillgångar och som dekorativt inslag i hus och hem.

Kapitlet om bondeståndet är klart mer schematiskt än de tidigare. Stadin går igenom diverse bondska dygder och noterar en besvärande ambivalens – den svenska idealbonden var både ödmjuk och stolt; lydig och självständig. Orsaken till denna klivenhet var att böndernas politiska representation kombinerades med en tydlig rankning som rikets absolut lägsta samhällstånd.

Stadin uppmärksammar också gårdarbetets betydelse för bondesamhällets genuskonstruktioner, men dessvärre ger hon en tämligen onyanserad bild av den agrara arbetsdelningen. I allt väsentligt får vi veta att männen plöjde åkrarna medan kvinnorna knogade vid hushärden och ladugården.

Individnivån – de historiska aktörerna – är märkligt frånvarande i detta kapitel. Fokus är fixerat vid idealen och det är nästan uteslutande bondeståndet betraktat uppifrån som möter oss i resonemangen. Avsnittet om genusarbetsdelningen baseras exempelvis på diverse adliga hushållsböcker samt Olaus Magnus historieverk om de nordiska folken, medan den berömda dikten »Bondelyckan«, som med all sannolikhet skrivits av en adelsman, får sammanfatta idealbondens dygder.

Detta ensidiga anslag reducerar kapitlets analytiska skärpa. Det är ett olyckligt val och det är svårt att bli klok på det. Stadins skickliga manövrerande mellan normativa utsagor och individuella exempel är en av de största förtjänsterna med de tidigare kapitlen. Böndernas vardagliga erfarenheter kan naturligtvis vara vanskliga att vaska fram ur källorna, men som påvisats av senare års kulturhistoriska forskning är det långt ifrån omöjligt. I exempelvis rättegångsprotokoll och domkapitlens korrespondensmaterial kan man hitta bönder som uttalar sig om allt mellan himmel och jord, inklusive äktenskapet och gårdsarbetet.

Ett annat minus är författarens endimensionella hållning till begreppet »manlig«. I sin läsning av tidens likpredikningar noterar Stadin att endast krigsmännen attribuerades dygden manlighet, sålunda konkluderar hon att ordalydelsen kan avgränsas till mod på slagfältet »och ingenting annat«. (s. 141.) Här menar jag att författaren förlorar greppet om sina generaliseringar. Krig och krigiska handlingar var definitivt viktiga delar av manligheten, men det var ett sammansatt begrepp med många parallella betydelser och användningsområden. Och söker man en semantisk samlingspunkt är det makt, kompetens och fullkomlighet snarare än det konkreta uppförandet i fält som binder begreppet samman. Studerar man »manlig« i Svenska Akademiens Ordbok kan man bland annat finna följande pregnanta exempel från 1642 angående drottning Kristinas könsliga status: »Efter H(ennes) M(ajestä) är en Kong, måtte hon *manligen* respecteras, efter man inthet kunde ändra köhnet.« (Min kursivering.)

Dessa brister till trots är *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige* en mycket lyckad bok. Den är välskriven, nyanserad och uppslagsrik. Och den är fylld med mustiga exempel på hur kvinnligt och manligt uppfattades av dåtidens aktörer, både i lärda avhandlingar, politiska utspel och vardagliga hushållssituationer. Detta gör den tillräckligt konkret och lättillgänglig för att fungera som undervisningsmaterial på grundutbildningen, även om det först och främst är ett arbete riktat till andra forskare.

Andreas Marklund

DAN H. ANDERSEN: Mandsmod og kongegunst. En biografi om Peter Wessel Tordenskiold. Aschehoug. København 2004. 389 s. ill., 349,- kr. (indb.).

Lad det straks være fastslået, at Dan H. Andersen har skrevet en vellykket biografi om Tordenskiold. I nøje pagt med den rastløse aktivisme, der kendetegnede heltens liv, er bogens fortælletempo højt og skrivestilen engageret og medrivende. Forfatteren henvender sig til en bred læserskare uden af den grund at blive populistisk eller gå alt for meget på akkord med de faghistoriske krav om ordentlig dokumentation og klare argumentationskæder. Bogen er kort sagt et fint eksempel på god populærhistorie.

Der er tale om en nødvendig bog i den forstand, at vi længe – alt for længe – har måttet savne et moderne modstykke til den norske marinehistoriker Olav Bergersens store Tordenskiold-biografi fra 1925. Bergersens tolkninger tog farve af den dansk-norske strid i mellemkrigstiden om Østgrønland, og dette bragte ham til at se sin norske helt som sagesløst offer for et komplot af danske misundere og intrigemagere tæt på enevoldsmonarken, kulminerende i den – efter hans opfattelse – nedværdigende natlige bisættelse af Tordenskiolds lig i Holmens Kirke den 3. januar 1721. Et opgør med denne offermyte går som en rød tråd gennem nærværende værk.